

The Endowment of Imam Quli Khan: Characteristics of the Deed of Endowment and the Fate of Trustees of the Khan School of Shiraz

Mohammad Sadegh Mirzaabolghasemi ¹

1. Corresponding Author, Faculty of Art and Architect, Shiraz University, Shiraz, Iran. Email: abolqasemi.s@gmail.com

Article Info	Abstract
Article Type: Research Article	The Khan School is one of the buildings of the Safavid era in Shiraz. This school was built on a parcel of land known as "Pay-i Tal." Pay-i Tal was part of the properties of Allahverdi Khan (d. 1613), the governor of Fars during the reign of Shah Abbas Safavi (1587-1628). However, the construction of the school continued during the rule of his son, Imam Quli Khan. Imam Quli Khan issued a deed of endowment for the Khan School on the twenty-fifth of Ramadan 1036 AH/1626 AD, which is the subject of the present article. This deed of endowment is the most significant historical document of the Khan School, and its study can be beneficial in understanding some cultural and social transformations in Fars during the Safavid period. Therefore, this article presents the characteristics of the original document and the copies of the deed of endowment, and its content is examined and analyzed using historical evidence. The family of Imam Quli Khan was abruptly suppressed during Shah Safi's reign. The sequence of trustees and the conditions mentioned in the endowment deed of Khan School also provide a basis for tracing the descendants of Imam Quli Khan in this article. The research method in this study is descriptive-analytical, and the method of data collection is both library-based and field-based. The results of this research show that Imam Quli Khan, shortly before the death of Shah Abbas, endowed a significant portion of his properties through two endowment deeds, entrusting their management to his eldest son, Safi Quli Khan. This action was perhaps his strategy to preserve his legacy. All the endowments of Imam Quli Khan on Khan School are located in Fars, with the most important being the lands surrounding Khan School, which were left by Allahverdi Khan. The conditions set by Imam Quli Khan for this endowment are based on two main axes: first, to strengthen and ensure the Trustee of Khan School in the name of his eldest son, Safi Quli Khan, and its continuation within his male descendants; second, the purpose and subject of expenditure of the endowment's revenues. The endowments of Khan School, also known as the endowments of Imam Quli Khan, ceased to exist. Nevertheless, the historical legacy of these endowments and their trustees has resulted in the establishment of a branch of the Mashsha'i from Khuzestan, referred to as Sadat Mowla, in Shiraz, and the subsequent development of a neighborhood bearing their name in the vicinity of Khan School.
Article History: 27, December, 2024	
In Revised Form: 7, February, 2025	
Accepted: 14, October, 2025	
Published Online: 23, February, 2025	
Keywords: Legal Documents, Deed of Endowment, Khan School, Imam Quli Khan, Shiraz, Safavid Period	

Cite this The Author (s): Mirzaabolghasemi, M. S., (2024-2025). The Endowment of Imam Quli Khan: Characteristics of the Deed of Endowment and the Fate of Trustees of the Khan School of Shiraz: Historical Sciences Studies, Vol.16, No 2, Serial No.38.(289- 313). Autumn & Winter: (295-313)- DOI: [10.22059/jhss.2025.387717.473767](https://doi.org/10.22059/jhss.2025.387717.473767)

© The Author(s): Mirzaabolghasemi, M. S., Publisher: University of Tehran

1. Introduction

The Khan School is one of the few extant structures from the Safavid era in Shiraz. Situated west of the Ishaq Beg Neighborhood, it is considered one of the largest historical schools in Shiraz. The foundation stone of the Khan School was purportedly laid by Allahverdi Khan, the governor of Fars during the reign of Shah Abbas Safavid (1587-1628), but its completion extended into the reign of his son, Imam Quli Khan. Consequently, the school was constructed in the first half of the 11th century AH.

Upon the demise of Allahverdi Khan, Imam Quli Khan immediately assumed the role of governor of Fars. Akin to his predecessor, he garnered considerable favor with Shah Abbas Safavid. Historical sources mention several structures attributed to him in Fars, most of which have since disappeared. Evidence suggests that the Khan School was part of a relatively extensive complex of urban buildings and facilities in Shiraz. However, none of these structures seem to have achieved the fame of the Khan School. Despite its renown, the association of the Khan School with Imam Quli Khan has been overlooked in history.

The endowment deed of the Khan School is the most important historical document attesting to Imam Quli Khan's role in the construction and funding of the school. Issued in Ramadan 1036 AH/1626 AD, this deed sheds light on the extent of Imam Quli Khan's endowments and provides valuable information about the conditions of the endowment and its administration. The deed also contains other historical information that can be useful for studies in local history and social history of the Safavid era. Beyond this, the content of the deed reveals the origin of some narratives and controversies surrounding the Khan School; for example, the role of the patrons in the construction of the school, which has gained legendary fame among the public, is derived from the preamble of the deed.

The endowment deed of the Khan School is not unknown and has occasionally been referenced. Fortunately, the original copy of the deed has survived. This document, which is in the possession of the descendants of Imam Quli Khan's family, is in the form of a scroll, with parts of the margins having been lost. The main text of the deed is written in black ink using the Nasta'liq script, while most of the Arabic verses and phrases are written in the Ta'liq script. The names of the patrons (Allahverdi Khan and Imam Quli Khan) and trusteeship (Safi Quli Khan) of the school, along with some specific terms, are highlighted in gold within the text. The text of the endowment deed spans 104 lines. The document also features the signatures of nearly forty witnesses in the margins. Transcripts of the Khan School's endowment deed are also available. In this article, the content of the Khan School's endowment deed is examined based on an image of the original copy.

The article begins with a brief reference to the existing endowment deeds of Imam Quli Khan. One of these deeds was issued almost simultaneously with the endowment deed of the Khan School, which has helped in better understanding the latter. Then, the specifications of the original copy and the transcripts of the deed are addressed. Additionally, the fate of Imam Quli Khan's endowments and the Trustees of the Khan School up to the contemporary era will be discussed.

The results of this research show that Imam Quli Khan, shortly before the death of Shah Abbas, endowed a significant portion of his properties through two endowment deeds, entrusting their management to his eldest son, Safi Quli Khan. This action was perhaps his strategy to preserve his legacy. Imam Quli Khan might have been concerned about his fate after Shah Abbas Safavid. Therefore, in Ramadan 1036 AH, shortly before Shah Abbas's

death, he endowed his properties to ensure their preservation. However, this measure was not successful in practice.

Imam Quli Khan's endowments are listed in the endowment deed of the Khan School in nine clauses. These endowments were located in Shiraz, the southern suburbs of Shiraz, Siyakh Darengun, Kazerun, and Fasa. All the endowments of Imam Quli Khan on Khan School are located in Fars, with the most important being the lands surrounding Khan School, which were left by Allahverdi Khan. The conditions set by Imam Quli Khan for this endowment are based on two main axes: first, to strengthen and ensure the Trustee of Khan School in the name of his eldest son, Safi Quli Khan, and its continuation within his male descendants; second, the purpose and subject of expenditure of the endowment's revenues. For example, according to the endowment document for the school stipulated two professors in rational and traditional sciences, each with an annual salary of nine tumans of Tabrizi currency. The school also required three caretakers and a muezzin, with their salaries determined by the Trustee. Additionally, the stipend (monthly allowance) for the students, as determined by the professor, ranged from twenty-five to seventy-five dinars of Tabrizi currency. No student was left without a stipend, but if they were absent from the school for more than forty days, his stipend would be discontinued.

The endowments of Khan School, also known as the endowments of Imam Quli Khan, ceased to exist. The administration of the school was also transferred to the female descendants of Safi Quli Khan, thus falling into the family, known as "Sadat Mowla". Also, The fate of these endowments and their administrators led to the settlement of a branch of the Sadat Mowla family, in Shiraz and the formation of a neighborhood named after them around the Khan School.

موقوفه امام‌قلی‌خان: مشخصات وقفنامه و سرنوشت متولیان مدرسه خان شیراز

محمدصادق میرزا ابوالقاسمی^۱

abolqasemi.s@gmail.com

۱. نویسنده مسئول، دانشکده هنر و معماری دانشگاه شیراز، شیراز، ایران، رایانامه:

اطلاعات مقاله چکیده

نوع مقاله:

علمی - پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۳/۱۰/۰۷

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۳/۱۱/۱۹

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۳/۱۲/۰۵

تاریخ انتشار:

۱۴۰۳/۱۲/۲۰

واژه‌های کلیدی: اسناد

شرعی، وقفنامه، مدرسه

خان، شیراز،

امام‌قلی‌خان، دوره صفوی

مدرسه خان از بناهای دوره صفوی در شیراز است. این مدرسه در زمینی موسوم به «پای طل» ساخته شد. پای طل از املاک الله‌وردی‌خان (وفات ۱۰۲۲ ق)، حاکم فارس در دوره سلطنت شاه‌عباس صفوی (حک ۹۹۶-۱۰۳۸ ق)، بود. با این حال، احداث مدرسه تا دوره حکومت فرزند او، امام‌قلی‌خان (حک ۱۰۴۲-۱۰۲۲ ق)، استمرار داشت. امام‌قلی‌خان در روز شنبه بیست‌وپنجم رمضان ۱۰۳۶ ق وقفنامه‌ای برای مدرسه خان تنظیم کرد که موضوع مقاله پیش روست. این وقفنامه مهم‌ترین سند تاریخی مدرسه خان به شمار می‌رود و بررسی آن می‌تواند در شناخت برخی تحولات فرهنگی و اجتماعی فارس در دوره صفوی مفید واقع شود. از این رو، در این مقاله، ضمن ارائه مشخصات نسخه اصل و رونوشت‌های وقفنامه، ابعاد محتوایی آن با استفاده از شواهد و منابع تاریخی بررسی و تحلیل می‌شود. می‌دانیم که خاندان امام‌قلی‌خان در دوره شاه صفی به یکباره قلع‌و‌قمع شدند. تسلسل متولیان و شروط مذکور در وقفنامه مدرسه خان زمینه‌ای برای تعقیب بازماندگان خاندان امام‌قلی‌خان در این مقاله نیز شده است. روش تحقیق در این پژوهش توصیفی-تحلیلی و روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای و میدانی است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که امام‌قلی‌خان اندکی پیش از وفات شاه عباس بخش قابل توجهی از املاک خود را، ضمن دو وقفنامه، حبس کرد و تولیت آنها را به فرزند ارشد خود، صفی‌قلی‌خان، سپرد. این اقدام، چه‌بسا، تدبیر او برای حفظ ماترک خود بود. تمام فقرات موقوفه امام‌قلی‌خان بر مدرسه خان در فارس واقع شده است و مهم‌ترین آنها همان اراضی پیرامون مدرسه خان است که از الله‌وردی‌خان باز مانده بود. شروط امام‌قلی‌خان بر این موقوفه نیز بر دو محور کلی گذاشته شده است: اول تحکیم و تضمین تولیت مدرسه خان به نام فرزند ارشد خود، صفی‌قلی‌خان و تعاقب آن در خاندان ذکور او؛ دوم موضوع و محل مصرف درآمدهای رقبات موقوفه. موقوفات مدرسه خان - که موقوفه امام‌قلی‌خان نیز نامیده می‌شود - عمدتاً از بین رفته است. با این حال، سرگذشت این موقوفه و متولیان آن منجر به سکونت شعبه‌ای از مشعشعیان خوزستان مشهور به سادات مولا در شیراز و شکل‌گیری محله‌ای به نام ایشان در پیرامون مدرسه خان شده است.

استناد: میرزا ابوالقاسمی، محمدصادق؛ (۱۴۰۳). موقوفه امام‌قلی‌خان: مشخصات وقفنامه و سرنوشت متولیان مدرسه خان شیراز، سال ۱۶، شماره ۲، پاییز و زمستان، شماره پیاپی ۳۸ - (۲۹۵-۳۱۳).
DOI: 10.22059/jhss.2025.387717.473767

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

<https://doi.org/10.22059/jhss.2025.387717.473767>

۱. مقدمه

مدرسه خان از معدود بناهای باقی مانده از دوره صفوی در شیراز است. این مدرسه در غرب محله اسحاق بیگ^۱ قرار گرفته و از بزرگ‌ترین مدارس تاریخی شیراز محسوب می‌شود. ظاهراً سنگ بنای مدرسه خان شیراز را الله‌وردی خان، حاکم فارس در دوره سلطنت شاه عباس صفوی، گذاشت، اما اتمام آن تا دوره حکومت فرزندش، امام‌قلی خان، به طول انجامید. با این حساب، این مدرسه در نیمه نخست سده یازدهم هجری قمری ساخته شده است.

امام‌قلی خان بلافاصله بعد از وفات الله‌وردی خان حاکم فارس شد. او مانند پدرش نزد شاه عباس صفوی ارج و قربی فراوان داشت. در منابع تاریخی از برخی بناهای منسوب بدو در فارس یاد شده است. بیشتر این بناها از بین رفته است. از شواهد و قرائن پیداست که مدرسه خان ضمن مجموعه‌ای نسبتاً وسیع از بناها و تأسیسات شهری در شیراز تعریف شده بود. به نظر نمی‌رسد، هیچ‌کدام از این بناها به شهرت مدرسه خان رسیده باشد. به‌رغم این شهرت، نسبت مدرسه خان با امام‌قلی خان نیز در تاریخ مغفول مانده است.

وقفنامه مدرسه خان مهم‌ترین گواه تاریخی از نقش امام‌قلی خان در ساخت و پرداخت مدرسه خان است. این وقفنامه که در رمضان ۱۰۳۶ ق صادر شده است،^۲ دامنه موقوفات امام‌قلی خان را بر مدرسه روشن می‌کند و اطلاعات مفیدی از شروط وقف و نحوه اداره آن می‌دهد. وقفنامه حاوی اطلاعات تاریخی دیگری نیز هست که می‌تواند در مطالعات تاریخ محلی و تاریخ اجتماعی دوره صفوی مفید واقع می‌شود. از اینها گذشته، محتوای وقفنامه منشأ برخی روایات و شبهات پیرامون مدرسه خان را معلوم می‌کند؛ مثلاً آنچه درباره نقش بانیان در ساخت مدرسه خان مطرح شد و در افواه عامه شهرت افسانه‌ای پیدا کرده، اقتباسی از مقدمه وقفنامه بوده است.

وقفنامه مدرسه خان ناشناخته نیست و گاه به مفاد آن استناد شده است (محلای شیرازی، ۱۳۴۱: ۴۱-۴۳؛ شرافت مولا، ۱۳۷۵: ۳۶-۳۷). خوشبختانه نسخه اصل وقفنامه از گزند حوادث در امان مانده^۳ و رونوشت‌هایی نیز از آن در دسترس است. در این مقاله ابتدا به وقفنامه‌های موجود از امام‌قلی خان اشاره کوتاهی می‌شود. یکی از این وقفنامه‌ها تقریباً همزمان با وقفنامه مدرسه خان صادر شده و از این نظر، به شناخت بهتر وقفنامه مدرسه خان کمک کرده است. سپس به مشخصات نسخه اصل و رونوشت‌های وقفنامه پرداخته می‌شود. در این مقاله محتوای وقفنامه مدرسه خان بر اساس تصویر نسخه اصل مورد بررسی قرار

گرفته است. علاوه بر اینها، از سرنوشت موقوفه امام‌قلی‌خان و متولیان مدرسه خان تا دوره معاصر نیز سخن خواهد رفت.

۲. موقوفات امام‌قلی‌خان

از امام‌قلی‌خان دست‌کم سه وقفنامه سراغ داریم: یکی وقفنامه مدرسه خان شیراز؛ یکی وقفنامه بقاع امامان شیعه در عراق؛^۴ یکی وقفنامه بقاع امامزادگان گلپایگان.^۵ نسخه اصل وقفنامه‌های مدرسه خان شیراز و بقاع امامان شیعه در عراق در دسترس است. هر دوی این وقفنامه‌ها در رمضان ۱۰۳۶ ق صادر شده‌اند و ویژگی‌های ظاهری مشابهی دارند. بیشتر شهود نیز مشترک هستند.^۶ امام‌قلی‌خان از یک مهر برای تصدیق این اسناد استفاده کرده است. عبارت عددی روی این مهر - به نشان سال ساخت مهر - با تاریخ صدور وقفنامه‌ها مطابق است. با این حساب، بعید نیست مهر تازه‌ساخت امام‌قلی‌خان به منظور استفاده در اسناد مذکور حکاکی شده باشد.

در متن وقفنامه مدرسه خان آمده که امام‌قلی‌خان از یکی از وکلاء معتمد خود خواست تا زمینه لازم را برای عقد صیغه وقف فراهم کند. هرچند از نام این وکیل سخنی در میان نیست، به احتمال او سید شریف باقی فرزند سلطان ابراهیم شریفی باشد.^۷ سید شریف باقی یکی از دو شهودی است که سجلشان در صدر سند هر دو وقفنامه دیده می‌شود. مهر او با سجع «العبد شریف الشریفی» نیز هم‌ردیف مهر امام‌قلی‌خان بر سربندهای کاغذ وقفنامه‌ها نقش شده است.^۸ ظاهراً مرجع صدور وقفنامه امامزادگان گلپایگان از دو وقفنامه دیگر مستقل است.^۹ وقفنامه مدرسه خان در روز شنبه بیست‌وپنجم رمضان تنظیم گردید و به‌موجب آن تولیت مدرسه به «صفی‌قلی‌سلطان»^{۱۰}، فرزند ارشد امام‌قلی‌خان، سپرده شد. صفی‌قلی‌خان متولی موقوفات بقاع امامان شیعه در عراق نیز بود. وقفنامه مدرسه خان به زبان فارسی، آمیخته به آیات و عبارات عربی، است، اما وقفنامه بقاع امامان شیعه در عراق به زبان عربی است. فقرات و شروط این وقفنامه‌ها به کلی از یکدیگر متفاوت است.^{۱۱} با این حال، شباهت‌های ظاهری و محتوایی سندها این تصور اشتباه را پیش آورده که وقفنامه بقاع امامان شیعه در عراق ترجمه عربی وقفنامه مدرسه خان است.

۳. وقفنامه مدرسه خان

۱-۳. نسخه اصل

سند اصلی وقفنامه مدرسه خان به شکل طوماری (احتمالاً شامل چهار فرد کاغذ) است که با جدولی ساده متن و حاشیه شده است. به احتمال سرلوحی مذهب نیز در رأس سند وجود

داشته است. قسمت‌هایی از بالا و پایین و حاشیه سند از بین رفته است. لبه‌های کاغذ نیز از اثر مرور زمان صدمه دیده است. شیوه تازدن و پیچیدن سند نیز بر سطح کاغذ خدشه انداخته است. این آسیب‌ها برخی عبارات متن وقفنامه و سجلات شهود را محو یا مخدوش یا ناقص کرده است.

متن اصلی وقفنامه با مرکب سیاه و خط نستعلیق و اغلب آیات و عبارات عربی باخط توقیع نوشته شده است. نام بانیان و متولی مدرسه همراه با برخی واژگان خاص (مانند سید عبدالله، بیان، منه، اول، دوم) نیز با رنگ طلایی در متن متمایز شده است. از این میان، نام واقف بیرون از متن و در حاشیه افتاده است. نام متولی نیز قدری بالاتر از جای خود قرار گرفته است.

وقفنامه مدرسه خان - فارغ از رأس معدوم سند - در ۱۰۴ سطر کتابت شده است. فواصل میان سطرها تقریباً یکسان است، مگر در چند سطر پایانی که اندکی فشرده‌تر می‌شود. سجل نزدیک به چهل نفر از شهود نیز در حاشیه سند گذاشته شده که چند فقره آن به‌کلی از بین رفته است.^{۱۲} تعلیقه‌ای نیز حاشیه سمت راست سند را در یک سطر درنور دیده و با مهر واقف ختم شده است. دست‌کم در سه محل دیگر اثر مهر واقف با عبارت «بندۀ شاه عباس کامران، امام قلی بن الله‌وردی‌خان؛ سنه ۱۰۳۶» دیده می‌شود.^{۱۳} این مهرها در محل اتصال فردهای کاغذ نقش شده است. بیشتر شهود یادداشت خود را در حاشیه سمت راست سند نوشته‌اند. این یادداشت‌ها با مرکب سیاه و بیشتر با خطوط توقیع و رقاع و نسخ و نستعلیق تحریر شده است.

۲-۳. رونوشت‌ها

از رونوشت‌های وقفنامه مدرسه خان چندین گزارش وجود دارد. یکی رونوشتی است که صدرالدین محلاتی شیرازی دیده است. این رونوشت که بر هفده قطعه کاغذ سفید متصل نوشته شده بود و شکل طوماری داشت را وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه در آبان ۱۳۰۵ ش استنساخ کرده بود (محلاتی شیرازی، ۱۳۴۱: ۴۱-۴۲). گویا یک یا دو رونوشت نیز در اختیار خاندان شرافت مولا، متولیان مدرسه خان، قرار داشت. در دفتر اول فهرست اسناد موقوفات ایران نیز از رونوشت رونوشت این وقفنامه در بایگانی اداره کل اوقاف و امور خیریه استان فارس سخن رفته است (رضائی، ۱۳۸۲: ۸۶). لااقل یک نسخه حروف‌چین از وقفنامه نیز در اداره اوقاف فارس تهیه شده است (پرونده موقوفه امام‌قلی‌خان). این نسخه

به احتمال از رونوشت وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه یا نسخه چاپ سنگی وقفنامه برداشت شده، اما تصحیحاتی نیز بر آن صورت پذیرفته است.

نسخه چاپ سنگی وقفنامه مدرسه خان از سایر رونوشت‌های موجود مشهورتر است. این نسخه بر روی یک برگ با ابعاد ۵۵×۴۲ سانتی‌متر با خط نستعلیق کتابت شده و به چاپ رسیده است. نسخه اولیه این سند را حاج محمدکریم در بیست‌وپنجم اسفند ۱۳۰۸ ش رقم زده است. او در استنساخ متن وقفنامه به نسخه اصل دسترس داشته و جای هر عبارتی را که مخدوش یا ناخوانا دیده، مشخص کرده است.^{۱۴} ظاهر برخی عبارات نامعلوم نیز نقاشی شده است. او ترتیب سجلات را نیز در نظر گرفته و آنها را مشابه اصل وقفنامه در حاشیه نوشته است. با این حال، در نسخه چاپ سنگی وقفنامه مدرسه خان افتادگی‌ها و خطاهای زیادی دیده می‌شود.^{۱۵}

۳-۳. فقرات وقف

موقوفات مدرسه خان در متن وقفنامه در نه بند فهرست شده است. تمام این املاک به امام‌قلی‌خان متعلق بود. او مرغوب‌ترین رقبات و زمین‌های کشاورزی خود را وقف مدرسه گردانید. املاک موقوفه مدرسه خان در پیرامون مدرسه، حومه جنوبی شیراز، سیاح دارنگون، کازرون و فسا قرار داشت. این موقوفات به قرار زیر است:

۱. تمام عرصه موسوم به «میدان» محیط بر مدرسه خان و دکان‌های جنوبی و شمالی مدرسه.

۲. زمین بنای قیصریه و بناهای مجاور بقعه امامزاده سید عبدالله (ع) در روبه‌روی مدرسه خان.

۳. کل مزرعه و قنات و زمین بناها و دهکده کت اسپست (کتسرس) و بستان طالب‌آباد در حومه جنوبی شیراز.

۴. نصف قریه بدایجان در بلوک سیاح دارنگون با اراضی و صحراها و باغ‌ها و بناها و آسیاب و دهکده و جوه‌های منشعب از چشمه حاجی بهاء‌الدینی.

۵. نصف روستای شیجان با اراضی و صحراها و کل باغ انار و باغ محمودآباد از توابع کازرون.

۶. هفت سهم مشاع از هجده سهم مزرعه میسکان واقع در ناحیه طمستان بلوک فسا، اعم از اراضی و باغ‌ها و بناها و جوه‌های آب منشعب از رودخانه تنگ موردی.

۷. یک‌سوم از مزرعه نهلویه واقع در بلوک فسا با سهم جوی آب منشعب از رودخانه تنگ موردی.

۸. کل مزرعه دشتویه واقع در بلوک فسا با سهم آب آن از رودخانه تنگ موردی و آسیاب واقع در آنجا.

۹. نصف مشاع از کل قریه باغ و سهم آب قنات منسوب به آن و تمام باغ مرا در بلوک فسا.

۴-۳. شروط وقف

بعد از وفات الله‌وردی‌خان اراضی موسوم به پای طل با الحاقات و متعلقات آن، ازجمله مدرسه ناتمام خان، به ورثه رسید. ظاهراً امام‌قلی‌خان سهم سایرین را از این اراضی تملک کرد و سامان داد و سپس همه را برابر نیت پدر وقف گردانید. بر این اساس کل مدرسه، اعم از زمین و بنا و متعلقات، بر علما و طلاب علوم دینی شیعه اثنی‌عشری و مُدرس و مؤذن و فراش و خادم و رهگذران وقف شده است.

مطابق متن وقفنامه تولیت و نظارت مدرسه خان و موقوفات آن پس از متولی اول به «اکبر ارشد از اولاد ذکور» او اختصاص داشت و به همین ترتیب در نسل او تسلسل می‌یافت. احیاناً اگر نسل ذکور صفی‌قلی‌سلطان منقطع می‌شد تولیت به اقرب ناس از ذکور او می‌رسید و باز به فرض قطع نسل اقارب او به اولاد ذکور از نسل امام‌قلی‌خان واگذار می‌گردید. درآمد املاکی که امام‌قلی‌خان از مال خود وقف مدرسه کرد نیز می‌بایست، ضمن کسر مالیات دیوانی، در وهله اول صرف ضروریات رقبات موقوفه (مثل لایروبی قنات‌ها و نهرها و جدول‌های آب، شخم زمین‌ها و باغ‌ها) و تعمیر مدرسه می‌شد. از آنچه می‌ماند یک دهم به متولی تعلق داشت. یک دهم سهم برادران متولی، یعنی فتح‌علی‌بیگ و علی‌قلی‌بیگ، بود و بعد از ایشان به اولاد ذکورشان نسلاً بعد نسل می‌رسید. یک دهم دیگر نیز، حداکثر تا بیست تومان، به ناظر یا نماینده او اختصاص داشت و مازاد احتمالی در مصارف دیگر خرج می‌شد. ضمناً، قرارداد اجاره رقبات موقوفه برای بیش از سه سال ممنوع بود. به این موضوع در تعلیقه امام‌قلی‌خان بر حاشیه سند وقفنامه تأکید شده است.^{۱۶}

در وقفنامه برای مدرسه دو مُدرس در علوم عقلی و نقلی پیش‌بینی و حق‌التدریس هرکدام سالی نه تومان تبریزی تعیین شده است. مدرسه سه خادم و یک مؤذن نیز می‌خواست که دستمزد آنها به صلاحدید متولی تعیین می‌شد. همچنین مقرری (ماهانه) طلاب با نظر استاد از بیست‌وپنج تا هفتادوپنج دینار تبریزی قابل پرداخت بود. هیچ

طلبه‌ای بدون مقرری نمی‌ماند، اما اگر بیش از چهل روز از سکونت در مدرسه خارج می‌شد، مقرری او به طلبه مرضی یا محتاج اختصاص می‌یافت.

۵-۳. متولیان

قرار بود تولیت مدرسه خان و موقوفات آن بعد از صفی‌قلی‌خان در انحصار ارشد اولاد ذکور او باشد و به همین ترتیب نسل به نسل تداوم یابد. با این حال، قضای روزگار بنای دیگری گذاشت و این قرار مطلقاً محقق نشد. آفتاب خاندان الله‌وردی‌خان بعد از وفات شاه عباس غروب کرد. شاه صفی در ۱۰۴۲ ق در قزوین امام‌قلی‌خان و فرزندانش را سر برید و دستور داد تمام خاندان ایشان در شیراز قلعه‌و قمع شوند (واله قزوینی اصفهانی، ۱۳۸۲: ۱۴۹-۱۵۰؛ قدری، ۱۳۸۴: ۱۸۶-۱۹۷).

رقابت دیرینه دو طایفه گرجی اوندیلادزه و باگراتیونی در دستگاه شاه عباس از زمینه‌های وقوع این اتفاق ناگوار بود. خسرومیرزا باگراتیونی که بعدها به رستم‌خان گرجی موسوم شد، در تدارک سلطنت شاه صفی نقش داشت. اندکی بعد (شعبان ۱۰۳۸ ق) مقام قوللر آغاسی بدو تفویض شد و داروغه اصفهان ماند (محمد معصوم بن خواجگی اصفهانی، ۱۳۶۸: ۳۷، ۴۷؛ ترکمان، ۱۳۵۰: ۱۰۷۸/۳). گویا این ارج و مقام روزافزون به کام داوودخان، برادر امام‌قلی‌خان، خوش نمی‌آمد که گاه‌گاه رستم‌خان گرجی را به باد تمسخر می‌گرفت. بنا به روایتی، این قصه از اختلاف داوودخان با ایل قاجار - که در رکاب او بودند - سر رشته داشت و به شکوه آنان پیش شاه صفی باز می‌گشت. هر طور بود، در بزمی شبانه که اتفاقاً در توپسرکان، از تیول امام‌قلی‌خان، برپا شده بود کار بالا گرفت و داوودخان از «بدمستی حرف‌های خشونت‌آمیز» گفت و موجبات کدورت شاه را فراهم آورد. پس او را با خواری بیرون راندند. او نیز بی‌پروا اردوی شاهی را ترک کرد و به قراباغ بازگشت و سر به طغیان گذاشت (واله قزوینی اصفهانی، ۱۳۸۲: ۱۳۸-۱۵۲؛ بیجن تاریخ صفوی‌خوان، ۱۴۰۱: ۶۱-۶۷؛ حسینی سوانح‌نگار تفرشی، ۱۳۸۸: ۸۷).

برخی متنفذین دربار شاه صفی، مانند مادر شاه و طالب‌خان اعتمادالدوله ساروتقی نیز از امام‌قلی‌خان دل خوشی نداشتند و او را مانع تحقق اهداف و منافع خود می‌دیدند. با این حال، شائبه بزرگ‌تر نسب صفی‌قلی‌خان، متولی مدرسه خان، بود. مادر صفی‌قلی‌خان یکی از زنان گرجی حرم‌سرای شاه‌عباس بود که به امام‌قلی‌خان هبه شد و به عقد او درآمد. گویا شش ماه بعد از این واقعه صفی‌قلی‌خان زاده شد. اگرچه صفی‌قلی‌خان رسماً فرزند امام‌قلی‌خان بود، همواره در اذهان می‌گشت که او از نطفه شاه عباس است و به قولی «به

تهمت شاهزادگی گرفتار بود» (تاورنیه، ۱۳۳۶: ۵۱۸؛ واله قزوینی اصفهانی، ۱۳۸۲: ۱۴۸). گویا داوودخان نیز این ادعا را علیه شاه صفی قوت می‌داد و ضرب سکه و خطبه سلطنت برادرزاده خود در شیراز را امری قریب‌الوقوع می‌دانست (ترکمان و واله قزوینی اصفهانی، ۱۳۱۷: ۱۱۵-۱۱۷؛ واله قزوینی اصفهانی، ۱۳۸۲: ۱۴۵؛ فلسفی، ۱۳۴۷: ۳۹۰-۳۹۴؛ گیوناشویلی، ۱۳۷۶: ۵۱-۶۳؛ ثواقب، ۱۳۸۹: ۲۷-۵). شاه صفی از داشتن رقیب در سلطنت بسیار بیم داشت. به همین علت تمام شاهزاده‌های قد و نیم قد صفوی را از میان برداشته بود. سرنوشت صفی‌قلی‌خان نیز از پیش معلوم بود.

صفی‌قلی‌خان در وقت مرگ پسر نداشت یا اگر داشت به سرنوشت پدر دچار شد؛ بنابراین تولیت مدرسه مطابق وقفنامه، تنها شش سال پس از تفویض، به فرزندان دختری متولی می‌رسید. شایع است صفی‌قلی‌خان دختری داشت که همسر عبدالرضا والی، از مشعشعیان خوزستان، بود. عبدالرضا والی فرزند سید محمدخان مشعشعی، والی هویزه، بود. سید محمدخان والی در ۱۰۳۳ ق به امر شاه عباس حاکم عربستان (خوزستان) شد و با پشتیبانی امام‌قلی‌خان به هویزه رفت. می‌دانیم که او با امام‌قلی‌خان روابط نزدیکی پیدا کرد. آن‌طور که مشهور است امام‌قلی‌خان دختر خود را به سید محمد خان والی داد و خواهر او را به همسری گرفت. به نظر می‌رسد، سابقه دوستی و وصلت‌های خانوادگی سید محمدخان والی با امام‌قلی‌خان به پس از تفویض حکومت عربستان (خوزستان) مربوط باشد. با این حال، صاحب فارسنامه ناصری می‌نویسد که عبدالرضا والی، فرزند سید محمدخان والی، در سال‌های ۱۰۲۰-۱۰۳۰ ق به دامادی صفی‌قلی‌خان سرافراز شد و پس از این وصلت در شیراز رحل اقامت افکند (ترکمان، ۱۳۵۰: ۱۰۱۲/۳-۱۰۱۳؛ حسینی فسایی، ۱۳۸۲: ۹۷۸/۲-۹۷۹؛ کسروی، ۱۳۷۸: ۹۹-۱۰۴).

مشعشعیان خوزستان در شیراز به سادات مولا مشهور هستند. اتفاقاً، در سمت شمالی و شمال شرقی مدرسه خان محله کوچکی وجود دارد که به ایشان منسوب است و اصطلاحاً «محله مولا» گفته می‌شود. محله مولا جزئی از محله درب شاهزاده منصور محسوب می‌شود. سادات مولا از ابتدا در این محدوده ساکن بودند. چه‌بسا، محله مولا در اراضی وقفی مدرسه خان یا املاک موروثی امام‌قلی‌خان شکل گرفته باشد. به هر ترتیب، با واسطه عبدالرضا والی، ادامه و تسلسل تولیت مدرسه خان در خاندان مشعشعیان شیراز افتاد. در شجره‌نامه‌هایی که از طبقه انساب سادات مولا در دوره قاجار و پهلوی دست‌به‌دست می‌گشت عبدالرضا والی با بیست‌ویک نسل به سید میر محمد بن موسی

الکاظم (ع) می‌رسد.^{۱۷} متولی نخست مدرسه از این خاندان نیز سیدمهدی مولا فرزند ارشد عبدالرضا والی از بطن دختر صفی‌قلی‌خان، معرفی می‌شود. با این حال، سرنوشت مدرسه و موقوفات آن بعد از اضمحلال خاندان امام‌قلی‌خان نمی‌توانست بدین روشنی و روانی معلوم شده باشد.

شاه صفی نه‌تنها دودمان امام‌قلی‌خان را از ریشه برداشت، بلافاصله به ضبط اموال و املاک آنها اقدام کرد (محمد معصوم بن خواجگی اصفهانی، ۱۳۶۸: ۱۴۸). چه‌بسا موقوفات مدرسه نوپای خان در این هیاهو از بین رفت یا جزو املاک خاصه گشت. آنچه به‌احتمال از این موقوفه باقی ماند نیز یک قرن بعد به فرمان نادرشاه افشار ذیل رقبات نادری قرار گرفت (حسینی فسایی، ۱۳۸۲: ۱۲۲۱/۲-۱۲۲۲). به نظر می‌رسد، مدرسه خان در دوره زند و قاجار نیز همچنان از موقوفات سابق بهره‌ای نداشت، حتی گاهی هزینه علوفه حیوان آبکش و موجب خدمه مدرسه را نیز حاکم وقت می‌داد (فرصت شیرازی، ۱۳۷۷: ۸۱۷/۲، ۸۱۹؛ حسینی فسایی، ۱۳۸۲: ۴۶۲/۱).

از سال ۱۳۰۵ ش اداره معارف و اوقاف فارس رسماً تولیت مدرسه و موقوفات آن را به سید عمادالدین مولا فرزند سید نورالدین مولا واگذار کرد. طبق لایحه سید عمادالدین مولا به اداره معارف و اوقاف فارس، متولیان سابق مدرسه با واسطه دختری صفی‌قلی‌خان به ترتیب سیدمهدی مولا، سید عبدالمطلب مولا، سید علی‌اکبر مولا، سید عبدالعلی مولا، سید نصرالله مولا، سید علی‌اکبر مجتهد مولا، سید نورالدین مجتهد مولا بودند.^{۱۸}

پدر و پدربزرگ سید عمادالدین مولا از متولیان متأخر مدرسه بودند. به همین علت شیخ محمدجعفر مجتهد کاشانی و شیخ یحیی، از علمای برجسته شیراز، بر تولیت سید عمادالدین مولا صحه گذاشتند. گویا سندی مربوط به یک سده پیش از این - با سجل علمایی مانند میرزا علی اردکانی، شیخ ابوالقاسم تمامی شیخ‌الاسلام فارس و حاجی علی‌اکبر نواب شیرازی - نیز به رؤیت رسیده بود که تولیت سید عبدالعلی مولا را تأیید می‌کرد. با این حال، بر اساس استشهاد سادات مولا نام سید ناصر مولا نیز هم‌ردیف سید عمادالدین مولا برای احراز تولیت مدرسه خان مطرح شده است. شیخ محمدجعفر مجتهد کاشانی نیز در یادداشت تولیت سید عمادالدین مولا نظارت موقوفه را به سید محمد و سید مصطفی فرزندان سید ناصر مولا سپرده بود. سید ناصر مولا نیز پیش از این مدتی تولیت مدرسه خان را بر عهده داشت (پرونده موقوفه امام‌قلی‌خان).

با وفات عمادالدین مولا، اداره معارف و اوقاف فارس در آذر ۱۳۴۰ ش تولیت مدرسه را به فرزند او، سید علی‌اکبر مولا، سپرد و سید محمدصادق مولا فرزند سید محمد مولا را به نظارت موقوفه گذاشت. این انتساب اندکی بعد معارضانی پیدا کرد و سید ولی ولی‌نعمتی و سید حسام ولی‌نعمتی با استناد به متن وقفنامه خود را اقرب ناس صفی‌قلی‌خان معرفی کردند و تولیت و نظارت موقوفات امام‌قلی‌خان را خواستار شدند. در کشاکش این معارضه که نزدیک یک دهه طول کشید، اسناد و اطلاعات متنوعی از نام و نشان و نسب سادات مولا پیش کشیده شد. مهم‌ترین سند مدعیان شجره‌نامه‌ای مورخ جمادی‌الثانی ۱۳۰۶ ق بود که سید حیدر مولا را با هشت نسل - اعم از سید حیدر، سید فتح‌علی، سید علی‌رضا، سید مولی، مولی عسکرخان، حاج سید صادق، مولی عبدالمطلب و سیدمهدی - به عبدالرضا والی می‌رسانید (ساکما: ۳۵۷۸-۲۹۸-۹۸). با این حال، در اصالت این شجره‌نامه تردیدهایی پیش آمد. مثلاً محمدجعفر شیخ‌الاسلامی سجل پدر خود، حاج شیخ محمدحسین شیخ‌الاسلامی را بر پای این سند تأیید نکرد؛ یا اینکه شیخ مهدی کجوری در رجب ۱۲۹۸ ق، سال‌ها پیش از تاریخ صدور شجره‌نامه، فوت کرده بود. بعد از کشمکش‌های فراوان، دادگاه رأی بر بطلان این ادعا داد. عدم احراز اصالت شجره‌نامه، ناخوانایی برخی عبارات وقفنامه، ابهام در تعیین اقرب ناس صفی‌قلی‌خان و گذشت قرن‌ها از تاریخ وقفنامه و تعدد نسل‌ها و کثرت سادات مولا از علل صدور این رأی بود (ساکما: ۳۵۷۸-۲۹۸-۹۸).

به نظر می‌رسد در دوره تولیت عمادالدین مولا درآمد موقوفه امام‌قلی‌خان تدریجاً افزایش یافته باشد. برای نمونه در سال ۱۳۳۳ ش زمینه ایجاد چندین مغازه و اتاق فوقانی در ضلع جنوبی مدرسه، رو به خیابان تازه تأسیس لطفعلی‌خان زند، فراهم شد که عواید حاصل از اجاره آنها نزدیک یک دهه بعد جزو درآمدهای موقوفات مدرسه قرار گرفت. اقداماتی نیز در رفع تصرف موقوفات اولیه مدرسه در جریان بود.^{۱۹} این نکته در جلب توجه برخی سادات مولا و معارضات پیش آمده بی‌تأثیر نبود.

۴. نتیجه

وقفنامه مدرسه خان شیراز تقریباً همزمان با وقفنامه بقاع امامان شیعه در عراق (رمضان ۱۰۳۶ ق) تنظیم شده است. ظاهر مشابه و شهود مشترک وقفنامه‌ها نیز از مصدر یکسان این اسناد حکایت می‌کند. بخش قابل توجهی از املاک شخصی امام‌قلی‌خان طی این وقفنامه‌ها حبس گردیده است. متولی موقوفات نیز صفی‌قلی‌خان، فرزند ارشد واقف، تعیین

شده است. این نکات می‌تواند نشانه‌ای از حزم‌اندیشی امام‌قلی‌خان تلقی شود. شاید او از عاقبت خود پس از شاه عباس صفوی اندیش‌ناک بود؛ بنابراین، اندکی پیش از وفات شاه عباس، املاکی را که «به کثرت ریع و نفع و نما مشهورتر» بود وقف کرد تا محفوظ بماند. تدبیری که در عمل کارگر نیفتاد.

موقوفات امام‌قلی‌خان در متن وقفنامه مدرسه خان در نه فقره فهرست شده است. به نظر می‌رسد، مهم‌ترین بخش از این موقوفات پیرامون مدرسه خان قرار داشت و خصوصاً مشمول اراضی می‌شد که از الله‌وردی‌خان باز مانده بود. سایر موارد نیز اعم از رقباتی در حومه جنوبی شیراز، سیاح‌دارنگون، کازرون و فسا بود. به عبارتی، تمام فقرات موقوفه مدرسه خان در فارس و در قلمرو حکومت امام‌قلی‌خان واقع شده بود. شروط امام‌قلی‌خان بر این موقوفه نیز در دو محور کلی خلاصه می‌شود: اول تحکیم و تضمین تولیت مدرسه خان به نام فرزند ارشد خود، صفی‌قلی‌خان و تعاقب آن در خاندان ذکور او؛ دوم موضوع و محل مصرف درآمدهای رقبات موقوفه.

بعد از قلع‌و‌قمع خاندان امام‌قلی‌خان املاک او نیز به دستور شاه صفی ضبط شد. به احتمال، بیشتر موقوفات مدرسه خان در این اتفاق از دست رفته باشد. تولیت مدرسه نیز به اقرب‌الناس متولی محول شد و از این راه در خاندان مشعشعیان شیراز، مشهور به سادات مولا، افتاد. این نکته موجب شکل‌گیری محله‌ای در سمت شمالی مدرسه خان گردید که بدان «محله مولا» گفته می‌شود.

۵. پی‌نوشت‌ها

۱. نام این محله به شیخ ابواسحاق اینجو منسوب است (نک: حسینی فسایی، ۱۳۸۲: ۹۱۰/۲، افسر، ۱۳۵۳: ۱۹۹).
۲. «وکان وقوع ذلک يوم شنبه بیست و پنجم رمضان المبارک من شهر سنه ۱۰۳۶ من الهجرة النبوية».
۳. اصل سند وقفنامه در دست بازماندگان خاندان شرافت مولا است.
۴. علی بن ابوطالب (ع)، حسین بن علی (ع)، موسی بن جعفر (ع)، محمد بن علی (ع)، علی بن محمد (ع) و حسن بن علی (ع) (برای دیدن متن مصحح این وقفنامه نک: رعنا حسینی، ۱۳۴۷: ۳۶۶-۳۸۲). جزئیاتی از متن وقفنامه، مانند برخی سجلات، در این تصحیح نیامده است.
۵. امام‌زادگان ناصر بن علی (ع) و شهزاده ابوالحسن (ع) و هفده تن (ع).
۶. اسامی شهودی که سجل آنها بر هر دو وقفنامه دیده می‌شود عبارت‌اند از: علی نقی بن کریم الدین محمد هاشم، سید شریف باقی ابن سلطان ابراهیم شریفی، شمس‌الدین حسین الشریف ابن ابوالخیر الامامی، محمد بن عمادالدین محمود الشریف، رضی‌الدین مرتضی بن علی الشریفی، شمس‌الدین محمد بن کمال‌الدین اسماعیل، محمدرضا فیروزآبادی، محمد بن احمد الشولستانی الفقیه، عبدالله بن یوسف الجیلانی الشهیر بگنجی الاصل، مراد الحسینی المازندرانی، رفیع‌الدین ابراهیم بن عبدالفتاح الحسینی الانجوی. حبیب‌الله الحسینی الحسینی الانجوی، محمد اشرف بن نورالدین محمد الحسینی الحسینی الانجوی، ابوالحسن بن ابوالمحمد الحسینی الحسینی

الانجوی، عبدالقاهر الحسینی، احمد بن عبدالقاهر الحسینی الموسوی، معزالدين عبدالله بن محمد الشيرازی، احمد شريف بن جبرئيل، علی بن محمد الجزایری، علی بن نصرالله اللیثی الجزایری، بهاء‌الدین محمد بن محمد الرشیدیهی، شمس‌الدین محمد بن ملک محمد، عبدالرؤف بن حسین بن عبدالرؤف الحسینی الموسوی، جعفر بن عبدالجبار بن حسین الحسینی الموسوی، علی بن سلیمان البحرانی، صدرالدین محمد بن مجدالدین اسماعیل دست‌غیب الحسنی الحسینی، مجدالدین اسماعیل بن صدرالدین محمد الحسنی الحسینی، نعمت‌الله بن اسماعیل دست‌غیب الحسنی الحسینی. ابو ابراهیم بن ابو محمد الحسنی الحسینی الموسوی. ابوطالب بن ابو محمد الحسنی الحسینی الموسوی.

۷. با سید شریف باقی (وفات ۹۷۳ ق)، پدر میرزا مخدوم شریفی (۹۴۷-۹۹۵ ق) که مدتی وزارت شاه طهماسب را داشت، اشتباه نشود. «سید شریف» شهرت شماری از خاندان شریفی است که به میر سید شریف جرجانی (۷۴-۸۱۶ ق) منتسب می‌شوند. وجه تسمیه «باقی» نیز به سید عبدالباقی، صدر و وزیر شاه اسماعیل صفوی، بر می‌گردد. دختر سید عبدالباقی مادر بزرگ میرزا مخدوم شریفی بود. به احتمال سید شریف باقی که مهر و سچلش بر روی وقفنامه مدرسه خان دیده می‌شود، از نوادگان سید شریف باقی، پدر میرزا مخدوم شریفی، مذکور باشد. خاندان شریفی از سادات منتفذ شیراز در دوره صفوی بودند و در مناصب مهم علمی و دیوانی فعالیت داشتند. اثر مهر و سچل برخی از این خاندان بر پاره‌ای از اسناد مهم شرعی فارس نقش بسته است (نک: رازی، ۱۳۷۸: ۲۴۱/۱-۲۴۴. حسینی فسایی، ۱۳۸۲: ۹۴۳/۲. رکن‌زاده آدمیت، ۱۳۳۹: ۲۵۹/۳-۲۶۲. شریفی حسینی، ۱۳۴۴: ۵۲-۵۵. میرزا ابوالقاسمی، ۱۳۹۸: ۹-۱۵. جعفریان، ۱۴۰۰: ۱۲۹-۱۴۲).

۸. سچل علی نقی بن کریم‌الدین محمد هاشم نیز در صدر سند هر دو وقفنامه دیده می‌شود. او همان علی نقی کمره‌ای طغائی شیرازی، فرزند ابوعلی محمد هاشم طغائی، است که از طرف امام‌قلی‌خان مدتی قاضی‌القضات شیراز بود (نک: افندی اصبهانی، ۱۴۰۳ ق: ۲۷۱/۴-۲۷۲. حسینی فسایی، ۱۳۸۲: ۱۱۴۷/۲). ممکن است او در تنظیم وقفنامه مدرسه خان با سید شریف باقی مشارکت کرده باشد.

۹. امام‌قلی‌خان بقاع امامزادگان گلپایگان را در حدود ۱۰۳۱-۱۰۳۲ ق تعمیر و عمارت کرد. او، مطابق قدیمی‌ترین رونوشت در دسترس از وقفنامه (مورخ ذی‌قعدة ۱۱۳۰ ق)، میرشرف‌الدین محمد گلپایگانی را به تولیت این بقاع گذاشت و آن را در این خاندان نسل‌به‌نسل بعد نسل حبس کرد. بیشتر فقرات موقوفات این بقاع به گلپایگان محدود است (نک: ساکما: ۹۵۳۳-۳۳۶).

۱۰. سلطان لقب مخصوص حاکم نواحی جنوبی و جزایر و بندرها خلیج فارس بود. صفی‌قلی‌خان از جانب امام‌قلی‌خان والی لار بود (ترکمان، ۱۳۵۰: ۳/۱۰۸۸).

۱۱. تنها موقوفه مشترک در این دو وقفنامه روستای بدایجان و متعلقات آن در بلوک سیاه دارنگون است که نیمی بر بقاع امامان شیعه در عراق و نیمی بر مدرسه خان وقف شده است.

۱۲. مثلاً حاشیه سفید سمت راست سند، حفاصل سطرهای چهارم تا پنجاهم، با کاغذی جدید جایگزین و مرمت شده است. بدین ترتیب چندین یادداشت شهود به‌طور کامل از دست رفته است.

۱۳. ابتدای سطر ۲۲. زیر سطرهای ۵۰ و ۷۸.

۱۴. با سفید گذاشتن جای متن یا عباراتی مانند «محوشده» و «لایق‌رء».

۱۵. استشهادیه انساب سادات مولا مبنی بر حق آنان بر تولیت مدرسه خان از اسناد مربوط دیگری است که در همین ایام چاپ سنگی شده است. اصل این استشهادیه مورخ ربیع‌الاول ۱۲۵۳ ق است. وقفنامه امام‌قلی‌خان بر بقاع امامان شیعه در عراق نیز نسخه چاپ سنگی دارد. انتشار این اسناد احتمالاً به‌اهتمام عمادالدین مولا، متولی وقت مدرسه خان، صورت پذیرفته است (ساکما: ۸۹۵۵-۲۹۸-۹۸: ۴۱۴۲۵-۲۹۳؛ پرونده موقوفه امام‌قلی‌خان).

۱۶. «هو. نواب واقف - آمنه الله من فرع يوم المواقف - مشروط ساخت این وقف شرعی را به آنکه به اجاره ندهند موقوفات مذکوره متن را به متغلبینی که انتزاع اوقاف از ید ایشان متعسر یا مظنون العسر می‌با [شد] و به غیر متغلبین زیاده از سه سال لا بعقد واحد ولا بعقد متعدده و بالجمله تا مدت اجاره منقضی نشود ایقاع عقد دیگر ننمایند و نیز مشروط گردانید وقف را به آنکه پادشاهان و سلاطین و حکام در هر زمان حساب اوقاف مذکور را از متولی بخواهند و ناظر ایشان بگمارند. فمن بذله بعد ما سمعه فأنما ائمه علی الذین یبذلونه ان الله سمیع علیم».

۱۷. «هو ابن السید محمد بن السید مبارک بن السید عبدالمطلب بن السید حیدر بن السید محسن بن السید العالم محمد المشعشع الملقب بالمهدی بن السید فلاح بن السید هبة الله بن السید حسن بن السید علم‌الذین المرتضی علی بن السید عبدالحمید النسابة بن السید العالم الجلیل والمتبحر النبیل شمس‌الذین فخار بن معد بن فخار بن سید احمد بن سید ابوالقاسم محمد بن حیدر الغنائم محمد بن السید ابوعبدالله الملقب بالشیعی بن السید محمد الحائری بن السید ابراهیم المجاب بن السید السند میر محمد، العالم العامل والزاهد العابد القائم اللیل الصائم النهار ایام عمره و طول دهره المدفون فی شیراز» (پرونده موقوفه امام‌قلی‌خان).

۱۸. گویا در اوایل سده چهاردهم هجری میرزا محمد بن میرزا شریف مشهور به آقا بزرگ نیز در امور موقوفات مدرسه تصرف داشت (فرصت شیرازی، ۱۳۷۷/۲: ۸۱۷).

۱۹. سه دانگ روستای باغ در فسا، سه باب دکان روبه‌روی سردر مدرسه و اراضی طویله و تیمچه آقاجانی (موقوفه حاج محمدحسن و حاج محمدحسین عطار) از جمله این موارد بود (ساکما: ۸۹۵۵-۲۹۸-۹۸؛ ۱۱۷۱۲-۲۹۸-۹۸؛ اداره اوقاف و امور خیریه استان فارس، پرونده موقوفه امام‌قلی‌خان).

منابع

- افسر، کرامت‌الله. (۱۳۵۳)، *تاریخ بافت قدیمی شیراز*، تهران، انجمن آثار ملی ایران.
- افندی اصبهانی، عبدالله بن عیسی بیک. (۱۴۰۳ ق)، *ریاض العلماء و حیاض الفضلاء*، ج ۴، تحقیق احمد الحسینی، باهتمام محمود المرعشی، قم، مکتبه آیه‌الله المرعشی النجفی.
- بیجن تاریخ صفوی خوان. (۱۴۰۱)، *تاریخ رستم‌خان سپهسالار گرجی*، مقدمه و تصحیح محسن بهرام‌نژاد، تهران، میراث مکتوب.
- پرونده موقوفه امام‌قلی‌خان، شیراز، اداره اوقاف و امور خیریه استان فارس.
- تاورنیه، ژان باتیست. (۱۳۳۶)، *سفرنامه*، ترجمه ابوتراب نوری، تجدید نظر کلی و تصحیح حمید ارباب شیرانی، تهران، کتابخانه سنایی.
- ترکمان، اسکندربیک. (۱۳۵۰)، *تاریخ عالم‌آرای عباسی*، ج ۳، با اهتمام و تنظیم ایرج افشار، تهران، امیرکبیر.
- ترکمان، اسکندربیک؛ واله اصفهانی قزوینی، محمدیوسف (۱۳۱۷). *ذیل تاریخ عالم‌آرای عباسی*، تصحیح احمد سهیلی خوانساری، تهران، کتاب‌فروشی اسلامیه.
- ثواقب، جهانبخش. (۱۳۸۹)، «بررسی علل و پیامدهای قتل امام‌قلی‌خان حاکم فارس در عهد شاه صفی»، *پژوهش‌های تاریخی*، ۲ (۷)، صص ۳۲-۱.
- جعفریان، رسول. (۱۴۰۰)، «زندگی‌نامه خودنوشت میرمخدوم شریفی در سال ۹۸۹ ق»، *آینه پژوهش*، ۳۲ (۱۸۸)، صص ۱۴۲-۱۳۹.
- حسینی سوانح‌نگار تفرشی، ابوالمفاخر بن فضل‌الله. (۱۳۸۸)، *تاریخ شاه‌صفی (تاریخ تحولات ایران در سال‌های ۱۰۵۲-۱۰۳۸ ق)*، تصحیح و تعلیقات محسن بهرام‌نژاد، تهران، میراث مکتوب.
- حسینی فسایی، میرزا حسن. (۱۳۸۲)، *فارس‌نامه ناصری*، ج ۲، تصحیح منصور رستگار فسایی، تهران، امیرکبیر.

- رازی، امین احمد. (۱۳۷۸)، *تذکره هفت اقلیم*، ج ۱، تصحیح محمدرضا طاهری، تهران، سروش.
- رضائی، امید. (۱۳۸۲)، *فهرست اسناد موقوفات ایران (دفتر اول: استان فارس)*، تهران، اسوه.
- رعناحسینی، کرامت. (۱۳۴۷)، «موقوفات امام‌قلی‌خان بر مشاهد متبرکه»، *مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران*، ۱۵ (۶۲)، صص ۳۸۲-۳۶۶.
- رکن‌زاده آدمیت، محمدحسین. (۱۳۳۹)، *دانشمندان و سخن‌سرایان فارس*، ج ۳، تهران، کتابفروشی اسلامیه.
- ساکما (سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران): ۹۸-۲۹۸-۸۹۵۵؛ ۹۸-۲۹۸-۴۱۴۲۵؛ ۹۸-۲۹۸-۳۳۶-۳۵۷۸؛ ۹۸-۲۹۸-۱۱۷۱۲.
- شرافت مولا، [گفتگو شونده] (۱۳۷۵)، «امام‌قلی‌خان سردار و واقعی بزرگ»، *وقف میراث جاویدان*، ۴ (۱۴)، صص ۳۹-۲۵.
- شریفی حسینی، ابراهیم. (۱۳۴۴)، *چراغ ایمان (گلچین شریفی)*، شیراز، مؤلف.
- فرست شیرازی، محمدنصیر (۱۳۷۷)، *آثار عجم*، ج ۲، تصحیح و تحشیه منصور رستگار فسایی، تهران، امیرکبیر.
- فلسفی، نصرالله. (۱۳۴۷)، *زندگانی شاه عباس اول*، ج ۲، تهران، دانشگاه تهران.
- قدری (۱۳۸۴). *جنگ‌نامه کشم و جرون‌نامه*، تصحیح و تحقیق محمدباقر وثوقی و عبدالرسول خیراندیش، تهران: میراث مکتوب.
- کسروی تبریزی، احمد. (۱۳۷۸)، *مشعشعیان (بخشی از تاریخ خوزستان)*، به کوشش عزیزالله علیزاده، تهران: فردوس.
- گیوناشویلی، جمشید. (۱۳۷۶)، «نکاتی چند درباره علل به قتل رسیدن امام‌قلی‌خان». *مطالعات گرجی - ایرانی (مجموعه مقالات)*. تهران، تفلیس: انجمن روابط علمی - فرهنگی گرجستان و ایران.
- محرابی، آزاده. (۱۳۹۸)، *بررسی و تحلیل وقفنامه‌های مدارس شهر شیراز در دوره صفویه*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته ایران‌شناسی (گرایش نسخه‌شناسی)، استاد راهنما عمادالدین شیخ‌الحکمایی، استاد مشاور جمشید کیان‌فر، تهران: بنیاد ایران‌شناسی.
- محلاتی شیرازی، صدرالدین. (۱۳۴۱)، *دارالعلم شیراز*، شیراز، کتابفروشی معرفت شیراز.
- محمدمعصوم بن خواجگی اصفهانی. (۱۳۶۸)، *خلاصه‌السیر: تاریخ روزگار شاه صفی صفوی*، گنجینه ایران و ایرانیان، زیر نظر ایرج افشار. تهران، نشر علمی.
- میرزا ابوالقاسمی، محمدصادق. (۱۳۹۸)، «نقش حجر: سواد سنگ وقفنامه بقعه شاهچراغ (ع)»، *آینه میراث*، ۱۷ (۶۵)، صص ۳۲-۹.
- واله قزوینی اصفهانی، محمدیوسف. (۱۳۸۲)، *ایران در زمان شاه صفی و شاه عباس دوم (حدیقه ششم و هفتم و روضه هشتم خلدبرین)*. تصحیح و تعلیق محمدرضا نصیری، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- Afsar, K. 1974. *The History of the Old Texture of Shiraz*, Tehran: Anjoman-i Asar-i Melli-i Iran [In Persian].
- Afandi Isfahani, A. E. B. 1983. *Riyaz al-Ulama & Hayat al-Fuzala*, Vol. 4, researched by Ahmad al- Hosseini, edited by Mahmud al-Marashi, Qom: Ayatallah Marashi Najafi Library [In Persian].
- Bijan, T. S. 2022. *Tarikh-i Rostam Khan-i Sepahsalar-i Gorji*, edited by Mohsen Bahramnezhad, Tehran: Miras Maktoob [In Persian].
- Falsafi, N. 1968. *The Life of Shah Abbas I*, Vol. 2, Tehran, University of Tehran [In Persian].
- Forsat Shirazi, M. N. 1998. *Athar-i Ajam*, Vol. 2, edited by Mansour Rastegar Fasa'i, Tehran: Amir Kabir [In Persian].

- Giunashvili, J. 1997. "Some Points on the Causes of the Death of Imam Quli Khan," *Georgian-Iranian Studies (Collection of Articles)*, Tehran, Tbilisi: Georgian-Iranian Scientific-Cultural Relations Association [In Persian].
- Hosseini Fasa'i, M. H. 2003. *Farsnameh-yi Naseri*, 2 vols., edited by Mansour Rastegar Fasa'i, Tehran: Amir Kabir [In Persian].
- Hosseini Sawaneh-negar Tafreshi, A. F. 2009. *Tarikh-i Shah Safi* (History of Iran's Developments in the Years 1038-1052 AH), edited by Mohsen Bahramnezhad, Tehran: Miras-i Maktoob [In Persian].
- Jafarian, R. 2021. "Autobiography of Mir Makhdum Sharifi", *Ayineh-yi Pazhoohesh*, 32 (188), pp. 142-129 [In Persian].
- Kasravi Tabrizi, A. 2021. *Moshashaiyan: A Part of the History of Khuzestan*, edited by Azizallah Alizadeh, Tehran: Ferdows [In Persian].
- Mahallati Shirazi, S. 1962. *Dar al-Elm-i Shiraz*, Shiraz, Ketabforoushi-i Ma'refat Shiraz [In Persian].
- MirzaAbolghasemi, M. S. 2019. "Naqsh-i Hajar: Copy of the Endowment Deed of the Shah-cheragh Mausoleum". *Ayeneh-yi Miras*, 17 (65), pp. 32-9 [In Persian].
- Mohammad Masum ibn Khajegi Isfahani .1368. *Kholasat al-Siar: The History of the Reign of Shah Safi Safavid*, Ganjineh-yi Iran & Iraniyan, Tehran: Nashr-i Elmi [In Persian].
- Meharabi, A. 2019. *Review and Analysis of the Deeds of Endowment for Schools in Shiraz During the Safavid Period. A Master's Thesis in Iranian Studies*, Supervisor: Emad al-Din Sheikh al-Hokama'i, Advisor: Jamshid Kianfar, Tehran: Foundation of Iranian Studies [In Persian].
- Sherafat Mowla, [Interviewee] .1996. "Imam Quli Khan, the great commander and benefactor", *Vaqf Miras-i Javidan*, 4 (14), pp. 39-25 [In Persian].
- Qadri .2005. *Jangnameh-yi Keshm va Jarounnameh*, edited by Mohammad Bagher Vosooghi & Abd al-Rasul Kheirandish, Tehran: Miras Maktoob [In Persian].
- Rana Hosseini, K. 1968. "The endowments of Imam Quli Khan on the Sacred Shrines in Iraq," *Journal of the Faculty of Literature and Humanities University of Tehran*, 15 (62), pp 366-382 [In Persian].
- Razi, A. A. 1999. *Tazkere-yi Haft Iqlim*, Vol. 1, edited by Mohammad Reza Taheri, Tehran, Soroush [In Persian].
- Rezaei, O. 2003. *Inventory of Iran's Endowments documents (First Volume: Fars Province)*, Tehran: Osveh [In Persian].
- Roknzadeh Adamiyat, M. H. 1960. *scientists and poets from Fars*, Vol. 3, Tehran: Ketabforoushi-i Eslamiyeh [In Persian].
- Sakma (National library and Archive of Iran): 98-298-8955; 293-41425; 336-9533; 98-298-3578; 98-298-11712 [In Persian].

- Savagheb, J.2011. "Review of the causes and consequences of the murder of Imam Quli Khan, the ruler of Fars in the era of Shah Safi (1632)," *journal of Historical researches*, 3, pp.1-32 [In Persian].
- Sharifi Hosseini, E.1965. *Cheragh-i Iman (Golchin-i Sharifi)*, Shiraz: Writer.
- Tavernier, J. B.1957. *Safarnameh*, translated by Abutorab Nouri, edited by Hamed Arbab Shirani, Tehran: Ketabkhaneh-yi Sanaei [In Persian].
- The Endowment of Imam Quli Khan*, Shiraz, Edareh-yi Owqaf & Omour-i Kheiriyeh-yi Fars [In Persian].
- Torkaman, Eskandar Beg.1971. *Tarikh-i Alam-ara-yi Abbasi*, Vol. 3, edited by Iraj Afshar, Tehran: Amir Kabir [In Persian].
- Torkaman, Eskandar Beg; Valeh Qazvini Isfahani, Mohammad Yusuf .1938. *Zeyl-i Tarikh-i Alam-ara-yi Abbasi*, edited by Ahmad Soheili Khansari, Tehran: Ketabfroushi-i Eslamiyeh [In Persian].
- Valah Qazvini Isfahani, M. Y .2003. *Iran under the reign of shahsafī and shah Abbas II From 1628 untill 1661*, edited by Mohammad Reza Nasiri, Tehran: Anjoman-i Asar & Mafakher-i Farhangi [In Persian].

